

מק: ארץ המוריה - פירוש לקרא 1880
 (ג') א' א' ק-ן (85)
 הקריאה בשם ה' - 1880/48

מכללת יעקב הרצוג
 יד ישיבת הר-עציון
 מרכז הדרכה בתנ"ך
 מי עיון - קיץ תשס"ו

ארץ האמורי הפכה ל- ארץ המוריה

א. משמעות השם "מוריה" שווה (בגיוון קל) למשמעות המשפט "ה' יראָה". הוא מורכב משני היסודות 'מורי' י'ה, כלומר 'ה' מראָה (= מורָה). אין ספק ששני הפעלים מורים על דבר אחד - 'ואייה' שהיא 'בחירה' - כמו בהמשך הפרשה: "א-להים יראָה לו השה לעלה", דהיינו 'בחר'.

בבנין קל, "ה' יראָה", כלומר 'ה' יבחר', הוא (כביכול) בעצמו יבחר; ואילו בבנין הפעיל 'ה' מראָה' (= מורָה), כלומר: מודיע לבני אדם על בחירתו. מוטיב הראיה-הבחירה משותף לפרשת העקדה ולפרשת הליכת אבר(ה)ם אל הארץ (פרק י"ב), והוא מהדק את הזיקה בין הניסיון האחרון לראשון. אמנם מושג הניסיון לא נזכר בפירושו אלא באחרון, מפני קשי הגנרה שבו, אבל הזיקה ברורה והיא נגלית כבר בלשון ובסגנון הדומים בשניהם.

(א) הביטוי "לך-לך" נמצא בשני המקומות, ובהם בלבד ככל המקרא! מדרשו הנאה המובא ברש"י ("להנאתך ולטובתך"), אינו ממצה את תוכנו, אלא מרמז (לפי פשוטו של מקרא) על העתיד הלוט בערפל, על היעדר היעד הברור. אדם שאינו יודע מה יעדו הולך (כביכול) לרלעצמו.

(ב) הסגנון מאריך בפירוט היקר ביותר לנפשו של האדם - "לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" - ובמקביל - "קחנא את-בנך, את-יחידך, אשר-אהבת, את-יצחק, ולך-לך...". סגנון זה בא להקיף את האהוב והיקר מכל הצדדים ומכל הממדים, ובכך להכביר על לב אברהם, כלומר להגדיל את כוח אמונתו.

(ג) היעד מעורפל - "... אל-הארץ אשר אראָך", ובמקביל "... על אחד ההרים אשר אמר אליך". אברהם אמור לגלות את היעד רק תוך כדי הליכתו, שכן גילוי כוונת ה' עלי-ידי האדם יכול לבוא רק כתוצאה של האמונה המוחלטת.

(ד) גילוי היעד מובטח מראש במפורש: "אראָך", "המריה", "אמר-אליך"². אברהם הולך אחרי הכנות מתוארות, ועם הליכתו היעד מתגלה לו (י"ב ה-ז; כ"ב ה).

(ה) גילוי היעד הוא גילוי בחירת ה' בו (באברהם!). אך גם יותר מזה - בחירת ה' ביעד היא קירושו לאברהם ולזרעו. בתחילת הליכתו של אברהם נתקדשה ארץ הייעוד הנבחרת, ואילו בפרק העקדה נתקדש המקדש הנבחר³. הקידוש, השראת קדושת ה', הוא תחילת המימוש של כוונת בורא העולם, אשר פתח את תורתו בכראשית, להפגין את רצונו לתת לעמו נחלת גויים (רש"י ורמב"ן לכראשית א' א).

מכללת הרצוג-גוש עציון

מי עיון בתנ"ך

קיץ תשע"ב

הפירושים השונים שהוצעו לשם "מוריה" אינם מראים אלא נוסחאות שונות של אותו השם שנמסר לנו על-ידי המסורה ("ארץ המוריה"). גם התרגומים העתיקים כרוכם ראו לפניהם את אותו השם, אלא שנתקשו בהבנתו, כאשר זוהי הופעתו היחידה בתורה - ושנייה לה אך בדברי-הימים-ב (ג' א), ושם: "הר המוריה". הואיל ולא מצאו את השם ולא את פירושו בשום מקום אחר, ניסו להבינו בדרך 'מסתברת', וראו בשם החריג הזה שם עצם כללי⁷.

עקילס תרגם 'הנראית, הגלויה, סימן שהבין או קרא את השם העברי - בצורת ה'מרָה'. סומכוס שתרגם 'ארץ החזון' בוודאי הבין או קרא את העברי 'ארץ המראָה'. כך בערך גם כוונת החומש השומרוני, וכן הוולגטה והמסורת הנוצרית בעקבותיה. אולי כבר בדברי-הימים-ב ג' א נדרש השם כך⁸. תרגום השבעים פירש אחרת, ותרגם ארץ 'רמה' (וכך בספר היובלים י"ח ב), אם גבוהה ממש, ואם בהשאלה נכבדה, ואולי קרא במקור העברי שלפניו משהו מעין 'המוקמה' או 'האמורה' (מלשון אמיר). תרגום אונקלוס: "לארע פולחנא" (וכך גם רס"ג), אינו אלא מדרש חכמים על-פי סוף הפרשה - ארץ עבודת ה'. יוצא דופן הוא תרגום הפשיטתא שקרא (או פירש) 'ארץ האמורי'⁹ ("לארעא דאמוריא"). בדרך זו פירש רשב"ם: "המוריה - האמוניה, ארץ האמורי, הרבה אלפין חסרים: וימש כמו ויאמש, יהל כמו יאהל" - כלום הגיעה אליו מסורת קדומה בעל פה? - תפיסה זאת של הפשיטתא ושל רשב"ם מסתברת ביותר, שכן היא מסבירה גם מפני מה לא היה מקום לפרש את השם, לא כאן, ולא בשום מקום. אבל חסרון האות א', והוספת ה', אינם נראים לי מקריים, כפי שנתקבל על דעתו של רשב"ם. יש כאן קריאת-שם מחודשת, כמו הקריאה בשם ה': "ארץ האמורי" הפכה ל-"ארץ המוריה" תוך כיטול השם הנכרי (על ידי השמטת האות א'), והפיכתו לשם קדש, עם זיכרון פרשת העקדה, לדורות. קריאת שם כזו היא אחת מן המגמות היסודיות של ספר בראשית.

* * *

8. נוסחת השומרוני (B. Walton, Polyglotta, London 1657), וכך גם אצל ד' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ד', ירושלים תשל"ז, עמ' 334) - 'ארץ המוריה'. א' טל (חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון, תל-אביב תשנ"ד), מביא את הנוסח בלי א' ('המורה'), אולם בהוצאת התרגום השומרוני (א' טל, התרגום השומרוני לתורה, א', תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 74-75) חזר לאותו המובן - 'לארע חיתיה'. כיוון שונה יש בספר היובלים י"ח ב (מהדורת א' כהנא, הספרים החיצוניים א', ירושלים תשל"ל, עמ' רנח); ולך לך אל ארץ רמה, וכך כתוב בתרגום השבעים: (מהדורת A. Rahlfs, Septuaginta, Stuttgart 1935) - ἡ γῆ ἐν τῇ ἕψει ἐξ ἑλκῶν ἐν τῇ ἐξ ἑλκῶν ἐν τῇ ἐξ ἑλκῶν (in terram excelsam) אבל תרגומו היווני של עקילס, המדויק בתרגומו, (כתלמיד של רבי עקיבא), חזר לפירוש שבא מראייה, רק בסביל: ἡ γῆ καταφανῆ = הארץ הנראית (נבראה נבואה מן הסתם). סומכוס אחריו הופך זאת לשם, במובן דומה τῆς ὑπερασίας = ארץ המראָה / החזון (מהדורת F. Field, Origenis Hexaplorum, Oxford 1875); וכך בוולגטה הלטינית: (R. Weber, Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem, Stuttgart 1969) in terram Visionis.

כולם, לבד מן השבעים והיובלים, גזורים "מוריה" מראייה, ואכן 'הוראה' ו'מרָה' מכוונים כאחד, כמסביר למעלה. בסך הכל יש כאן מסורת תרגום פרשנית אחידה ביסודה (להוציא היובלים והשבעים). פירושו זה מצוי כנראה כבר בדברי-הימים-ב ג' א, וכך הובן השם על ידי בעל דברי-הימים: "יגהל שלמה לבנות את-ביתה' בירושלם, בהר המוריה, אשר נראָה לדוד אביהו...". (אמנם הפסוק מוסב על מראה אחר - על ההתגלות לדוד, ולא על ההתגלות לאברהם - אלא אם נפרש זאת כמדרש מוסיף: "אשר נראָה [גם] לדוד אביהו...").

אבל התרגום הסורי לבראשית (פשיטתא, מהדורת ח' העליר, ברלין תרפ"ז) חושף מסורת שונה - אשר מתאימה לפשט של השם הזה (וכך פירש רשב"ם) - לארעא דאמוריא - (ודווקא בלשון רבים (=לארץ האמורים). כפי שהוא מתרגם 'ארץ האב' בכל מקום. תודתי לדייר יואל אליצור על הערותיו).

יש להניח שמסורת ישראל ידעה כי בבל היא 'בב־אֵל' (בצורה הכבלית בַּבְּאֵלִים), ופירוש השם הוא שער האלים. אולם, התורה אינה רוצה בשם הזה כפירוש, מפני שהוא אלילי. על-כן, ביארה לנו התורה את השם "בבל" בדרך מדרש שמות (אשר שכח מאד במקרא), מלשון 'בבילת השפות', והעידה על כך את 'מגדל בבל'. לא לשינוי השם כוונת הכתוב, וגם לא לביאור לשוני-סמנטי (שאלו כך הלוא היו צריכים לקרוא לה בָּלָל) — לנטילת נשמתו של השם הזר מתכונת התורה. לא העיר בבל ולא המגדל¹⁷ אינם לא שער ל'אלים' ולא שער לשמים. בלעג מתארת התורה את כוונתם: "הבה נבנה-לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה-לנו שם, פן-נפרץ על-פני כל-הארץ" — בראשית י"א ד. הביטוי המקביל-המנוגד "שער השמים" (בפי יעקב, בראשית כ"ח יז), זיקה לן למקום אחר, בארץ האבות, בשל התרחשות היסטורית, בעלת משמעות דתית, לא-מיתולוגית.

באר-שבע נקראה כך בפי המקומיים מן הסתם על יסוד מיתוס בלתי ידוע הקשור במספר 'שבע' המקודש (שבע בארות, שבע אֵלוֹת, וכיו"ב). התורה לא באה לשנות את השם, אך הוציאתו מן המיתוס המקומי (הכנעני) אל החולין, ובדרך מעניינת ביותר. שלוש פעמים נזכר המספר שבע בזיקה לשבע כבשות הצאן, שהובאו לעדות על זכות הקניין של אברהם בבאר-שבע. אף שיש בכל כריתת ברית גם צד דתי, הרי העדות של כבשות הצאן על זכות הקניין של אברהם, מופיעה בצורה מובהקת של חולין, שאין בהן שום מוטיב דתי כאן (בראשית כ"א כח-ל). אחרי הרגשה חוזרת זו, אתה מניח בפשטות כי שם המקום הושתת על שם המספר: "על-כן קרא למקום ההוא באר שבע" (שם פס' לא) — והנה בא הביאור המופיע

בהמשך הפסוק "כי שם נשבעו שניהם". משפט הסיבה מביא מפנה אירוני: לא 'שבע' אלא 'שָׁבַע' (=שבועה). השבועה אקט דתי היא בלי ספק, אך גם עובדה היסטורית, לא מיתולוגית, ואפילו אנטי-מיתולוגית! זיכרון של ברית פוליטית-היסטורית, בעלת משמעות דתית! שלוש פעמים בפסוקים אלה מופיע השם "באר-שבע" בצורת ההפסק, ופעם נוספת לעיל באותו הפרק. עוד שתי פעמים בפרק העקדה שלאחריו, הוצבה המילה בהפסק, כדי שתיקרא בקמץ¹⁸. לא מסתבר שהיתה זו רק כוונתם של בעלי המסורה והמנקדים המאוחרים, שצורת ההפסק עבורם היא כמו עניין טכני. יש לראות בכך מסורת קריאה עתיקה שמכוננת לביאור התורה את השם "באר שבע", כלומר באר השבועה.

ביאור שני, קצר יותר, מובא בתולדות יצחק (פרק כ"ו), אגב אורחא כמעט, לחיזוק התפישה האנטי-מיתולוגית. תחילה תורת הצורה בהפסק: "ויעל משם באר-שבע" (כ"ו כג). השם בצורה זו מרמז מראש לחידוש האירועים בעקבות אברהם, ולעובדה המרכזית בתוכם: גם על יצחק ואבימלך נאמר — "וישבעו איש לאחיו" (כ"ו לא). אבל רק אחר כל זה, ועל שם הבאר שנחפרה, אנו שומעים את קריאת השם: "ויקרא אותה שָׁבַע (פס' לג). שם זה ניתן להבינו כשם המספר, אך גם כצורת שם-עצם גזורה מהשבועה.

אמנם בסיום נאמר שם: "על-כן שם-העיר באר-שבע" — כפי שהיא נקראת אמנם בפי העם — "עד היום הזה". זה המקום היחיד בתורה (לפי המסורה) ש'באר-שבע' מופיעה בצורתה זו (בהגיגי של פגול), כפי שהיתה נאמרת כנראה בפי העם. גם אצל יעקב מופיעה "באר-שבע" בצורת ההפסק שלוש פעמים¹⁹, ולא עוד אלא שבאחד מהם מפורש שיעקב בא "בארה שבע" וזכח שם "זבחים לא-להי אביו יצחק" (מ"ו א) — כלומר, לא חלילה לפולחן באר-שבע המקומי — אלא לא-להי אביו, — שאותו ירא יצחק אביו ("פחד יצחק" — ל"א מב), ובשמו נשבע אותה שריית.

בני ישראל דארץ, והנה גם הוא מתפרש על-ידי מעשה חולין של אביו... יטע אשל נבוא שָׁבַע" (כ"א לג). "באר לחי, ראי" (ט"ז יד) זכה לשמו לא בשל איזה אליל כנעני מקומי, אלא בשל חוויה דתית עמוקה, שזכתה לה הגר בהצלחה מצרחה ההיסטורית-אנושית: "ותקרא שם-ה' הזכר אליה אתה א-ל רָאִי, כי אמרה, הגם הלם ראיתי (=העורני רואה גם עכשיו) אחרי ראי. על-כן קרא לבאר, באר לחי, ראי" (ט"ז יג-יד).

"אלון בכות" אשר "מתחת לבית-אל" (ל"ה ח), אף הוא קרוב לוודאי מקום פולחן מקומי "תחת האלון", והנה הפך למקום קבר של דבורה מינקת רבקה, ואך מכאן נקרא שמו. באותה

18. "על-כן קרא למקום ההוא באר שבע, כי שם נשבעו שניהם. ויכרתו ברית בבאר שבע... יטע אשל בבאר שבע..." (כ"א לא-לג). "וחלך ותתע במדבר באר שבע" (כ"א יד). "וישב אברהם אל-עברו ויקמו וילכו יחדו אל-באר שבע, וישב אברהם בבאר שבע" (כ"ב יט).

19. "ויצא יעקב מבאר שבע, וילך חרנה" (כ"ח י). "ויסע ישראל וכל-אשר-לו ויבא בארה שבע... (מ"ו א). "ויקם יעקב מבאר שבע..." (מ"ו ה).

שיטה פסל יעקב לפני כן את מקום הפולחן "תחת האלה אשר עם-שכם" על-ידי קבורת "כל-אלהי הנכר אשר בידם" (ל"ה ד) יחד עם הגומים, שבוודאי באו משלל שכם הכנענית-הרית (והשווה לנזמי הזהב שמהם עשו את עגל הזהב, שמות ל"ב ב-ד).

מקבילה מפורשת אנו מוצאים אצל יהושע (כ"ד כג), ושוב בשכם: "ועתה הסירו את-אלהי הנכר אשר בקרבכם, והטו את-לבבכם אל-ה' א-להי ישראל" (וראה להלן).

בכל המקומות האלה אנו מוצאים קריאת שם ישראלית מנומקת, שבאה לעקור את המיתוס האיללי. הרעיון נמסר גם באותו הנוסח: "על כן קרא שם/ המקום' או 'ויקרא שם/ המקום'²¹, וכדומה. ככל הנראה, זהו גם פירושה העיקרי של הקריאה בשם ה' על-ידי האבות — ה' הוא א-להי!

אמנם הרעיון התגלה בהדרגה: "ויעבר אברם בארץ, עד מקום שכם, עד אלון מורה, והכנעני אז בארץ. וירא ה' אל-אברם ויאמר: לזרעך אתן את-הארץ הזאת, ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו" — אך עדיין לא קרא שם בשם ה', כנראה, מפני הכנעני הקבוע אז באותו המקום. על-כן — "ויעתק משם ההרה"²² מקדם לבית-אל ויט אהלה, בית-אל מים והעי מקדם, ויבן-שם מזבח לה', ויקרא בשם ה'" (בראשית י"ב ו-ח, וכן י"ג ד). מחוץ לתחומי הערים הכנעניות אפשר היה לקרוא בשם ה', דהיינו, לראות באותו המקום גילוי של ה' בנבואה שניתנה, או בהתרחשות מסוימת, במוכן האנטי-מיתולוגי. כמו בשכם גם בחברון (כנראה ליד חברון האמורית-התית), אברהם רק בנה מזבח לה' (י"ד יח), אבל בבאר-שבע (שהיתה באר מרכזית לרועים-נוודים ולא עיר כנענית), ובפרט לאורה של השבועה, אפשר היה לקרוא "בשם ה' א-ל עולם" (כ"א לד).

מלך "המלך הירושלמי" / הרב חיים בן-טוב
12-14 ז